

İngiltere'nin Kıbrıs'ı Askeri Üs Olarak Yapılandırma Stratejisi

Mehmet HASGÜLER* - Çiğdem ŞAHİN**

Özet

'Kıbrıs sorunu' dendiği zaman, artık kendi dili olan bir alan anlaşılmakta, bu-bilgi sadece taraflar arasındaki özel bir alanı ifade etmektedir. Son noktada, içinde geçtiği konuya ve bağlama ilişkin etkenlerle birlikte bu özel dili konuşanların niyet ve ilişkilerine dair etkiler belirleyici olmaktadır. Hakimiyet stratejileri, siyasi tarihin yazımında çok önemli bir unsurdur. Kıbrıs da, işte hem böylesi hakimiyet stratejilerinin günümüze sürüklediği sorunlara ev sahipliği yapan bir coğrafya hem de 'gördüğümüz' ve 'bildiğimiz' şekliyle yapılandırılmış bir 'sorun'dur. Adadaki Rum ve Türk toplumları (ve yönetimleri), İngiltere, Türkiye ve Yunanistan, ABD, eski SSCB, BM, NATO ve AB nisbi yoğunlukları farklı olmakla birlikte, Kıbrıs yapısını oluşturan siyasal sürecin aktörleridir. Kıbrıs-yapılan(dırılması)masının değerlendirilmesinde, bu süreci işleten tüm aktörler, sürece katıldıkları andaki 'fikir yapıları' temel alınmak suretiyle sürece katkıları, hem aktörlerin hem de aktörlerle yapının karşılıklı olarak birbirlerini nasıl yapılandırdıkları ele alınmalıdır. Bunun ön koşulu ise, tüm öznelerin 'görünür' kılınmasıdır. Bu tartışma özneleri tarihsel ve sosyal inceleme metodunu ve karşılaştırmalı inceleme yaklaşımını birlikte kullanarak dış aktörlerin yarattıkları Kıbrıs sorunsalını kimliklendirecektir. Bir başka deyişle Kıbrıs sorunsalının tartışma konusu yapılmamış dış aktörlerin askeri ihtiyaçlarını da dikkate alarak tarihsel gelişim içinde tarif etmek amacındadır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, İngiltere, İngiliz egemen askeri üsleri, hakimiyet stratejileri.

GİRİŞ

Kıbrıs, uluslararası ilişkiler çerçevesinde birçok açıdan analize konu olabilmesi bakımından potansiyel bir konudur. Bu konunun *sorun* boyutunu oluşturan yönleri ise ayrıca önem taşımaktadır. Alışılmış şekilde kullanılan *Kıbrıs sorunu* adlandırması, aslında bu konunun sorun boyutunu oluşturan yönlerinden biri, belki de en önemlisidir. Öyle olduğu düşünülse bile, Kıbrıs kendi kendine bir sorun haline gelmemiştir; bir sorun olarak yapılandırılması, sunulması ve böyle kabul edilmesi politik tercihlerin bir sonucudur. Böyle bir tercih söz konusu olduğunda da sorun "... kavramın(ın) anlamı kullanımlarında yatmaktadır ve en iyinin ne olabileceğine göre analitik ve felsefi olarak tanımlayabileceğimiz bir şey değildir."¹ Kıbrıs'ın tümüyle kendisinin *sorunlaştırılması* öncelikle

* Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İ.İ.B.F., Uluslararası İlişkiler Bölümü.

** Öğr. Gör., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Gökçeada MYO, Dış Ticaret ve Avrupa Birliği Programı.

¹ Barry Buzan, Ole Waever ve Jaap de Wilde, *Security: A New Framework for Analysis* (London: Lynne Rienner Publishers, 1998), s. 24.

taraf ilan edilen aktörler arasındaki konuya dair ilişkileri de sorunlu hale getirmekte, çözüm adı altında öne sürülen projeleri güçlü aktörlerin sadece sorunu kendi çıkarları doğrultusunda halletme hesaplarına hapsedmekte ve dahası Kıbrıs coğrafyasında yaşayanları *sorun yaratan* konumuna alıştırarak zaman geçtikçe konuya başka sorun boyutları da kazandırmaktadır.

Bir konuyu kendi kavramlarımızla sorunlaştırmak, istediğimiz gibi çözebilmenin ön koşuludur. Sorun sözcüğünün söylenmesiyle çözüme yönelik eylemlerin gerçekleşmesi sağlanmaktadır²; her bir tarafın bir şeyler kazanma ya da en azından kaybettirerek kazanma politikalarının 'Kıbrıs'a ne kazandıracaktır?' boyutu üzerinde ise pek durulmamaktadır. Kıbrıs sorunu dendiği zaman, artık kendi dili olan bir alan anlaşılmakta, bu bilgi sadece taraflar arasındaki özel bir alanı ifade etmektedir. Son noktada, içinde geçtiği konuya ve bağlama ilişkin etkenlerle birlikte, bu özel dili konuşanların niyet ve ilişkilerine dair etkenler belirleyici olmaktadır.³

Hakimiyet stratejileri, siyasi tarihin yazımındaki akıcılığın çok önemli bir unsurudur. Burada akıcılık, sürekliliği referans göstermesi bakımından algılanmalıdır. Böylelikle hakimiyet stratejileri dünü ve bugünü *açıklamak* kullanırken, dünya politikasına şekil veren aktörlerin konumunu, konumlararası ilişkilerini *yorumlayarak anlayabilmek* anlamlı hale gelecektir; sonraki aşamaları daha sorunsuz açıklanabilir kılmanın yolu da bu konumları ve ilişkileri anlayabilmiş olmaktır.⁴ Örneğin; Avrupa Birliği'nin genişleme stratejisi, salt kendi içinde bile bir hakimiyet stratejisidir ve uygulanmaya başlandığı günden bugüne tüm boyutlarıyla açıklanabilir hale getirilemedikçe bu hakimiyeti ifade eden alan dahilindeki aktörler ve bu alanın dış aktörlerle kurduğu ilişkiler bağlamındaki karşılıklı konumlandırmalar sağlıklı yorumlanamayacak ve anlaşılamayacaktır. Kıbrıs da işte hem böylesi hakimiyet stratejilerinin günümüze sürüklediği sorunlara ev sahip-

² Dilbilimde 'söz-eylem teorisi' kapsamında, söylemenin yapmak, bir eylemi yerine getirmek olduğu sözcük grupları, yani 'gerçekleştiriciler' tanımlanmaktadır. Bu durumda, Kıbrıs 'sorunu' artık kendi eylemini 'çözüm planları' şeklinde beraberinde ifade eden bir gerçekleştirici haline gelmiştir. Söylem analizi kapsamında, ilk olarak John L. Austin (1962) ve John Searle (1969) tarafından ifade edilen söz-eylem teorisi için, bkz; Malcolm Coulthard, *An Introduction to Discourse Analysis* (London: Longman, 1977), s. 11- 12; Gillian Brown ve George Yule, *Discourse Analysis* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), s. 231- 233.

³ Doğan Aksan, *Anlambilim* (Ankara: Engin Yayınevi, 1999), s. 155.

⁴ *Açıklamak* ve *yorumlamak*/*anlamak* birlerinin kullanımı, teori inşasında temel metodolojik ayrımın (ontoloji-epistemoloji) epistemolojik ayağını işin içine katacaktır. 'Dünya hakkında bilgiye nasıl ulaşabiliriz?' sorusunun merkezde olduğu epistemoloji tartışmalarında, verilen cevap iki türlü olabilmektedir: Katı pozitivist önermeyle, doğal bilim yöntemleriyle bilimsel olarak dünyayı *açıklamak* veya post-pozitivist önermeleri özetle, kapsamlı bir şekilde düşünmek ve yorumlamak yoluyla dünyayı *anlamak* Uluslararası ilişkiler teorilerinde epistemoloji ve ontoloji hakkında bilgi için bkz; Ole Wæver, 'Figures of International Thought: Introducing Persons Instead of Paradigms', Iver B. Neumann ve Ole Wæver (der.), *The Future of International Relations: Masters in the Making* (London and New York: Routledge, 1997), s. 16; Robert Jackson ve Georg Sorensen, *Introduction to International Relations* (Oxford: Oxford University Press, 2001), s. 243-245. Ancak bu yazıya zemin hazırlayan düşünsel duruş noktası, günümüz dünyasında böylesi katı bir ayrım-laşmada salt bir tarafı desteklemenin besleyici olmadığını, iki önerme arasındaki bir köprüde çift yönlü ilerlemeyi ifade etmektedir. Bu çift yönlü ilerleyebilmenin, en azından ilk adımlarını atmaya başlamanın bir seçeneği, Sosyal Yapılan(dır)macı perspektifle adım atmaya başlamaktır.

liği yapan bir coğrafya hem de gördüğümüz ve bildiğimiz şekliyle *yapılan(dırıl)ması* bir *so-*
rundur. Adadaki Türk ve Rum toplumlari (ve yönetimleri), İngiltere, Türkiye, Yunanistan,
ABD, SSCB, BM, NATO ve AB nisbi yoğunlukları farklı olmakla birlikte, Kıbrıs yapısını
oluşturan sosyal sürecin aktörleridir. Kıbrıs yapılan(dırıl)masının değerlendirilmesin-
de, bu süreci işleten tüm aktörler, sürece katıldıkları andaki *fikir yapıları* temel alınmak
suretiyle sürece katkıları ve hem aktörlerin hem de aktörlerle yapının karşılıklı olarak
birbirlerini nasıl yapılandıkları ele alınmalıdır. Bunun ön koşulu ise, tüm öznelerin
görünür kılınmasıdır. Rum ve Türk toplumlari (ve yönetimleri), Türkiye ve Yunanistan
ana özneler olmakla birlikte, İngiltere, BM ve ABD'nin katkı payları yokmuş ya da sade-
ce sorunu başkaları yaratmış ve onlar çözüm için uğraşmış gibi sergilenmeleri ha-
talı bir tutumdur; Rum ve Türk toplumlari ile Türkiye ve Yunanistan dışındaki öznelerin
de sorun şeklinde yapılan(dırıl)an Kıbrıs'ta görünür kılınmaları gerekmektedir.

Bu durumda süreç, şüphesiz daha karmaşık ve herşeyin en başına dönmeyi gerekli
kılacak gibi görünecektir. Böyle olması normaldir, çünkü bu en başta yapılması gere-
kenlerin ihmal edilmesinin bir sonucudur. Ancak karmaşanın ötesinde, *belirginlik* zelli-
ğine de sahip kılınacağı için, faydalıdır ve gereklidir. Adadaki somut varlığı nedeniyle
bugünkü durum değerlendirmelerinde aslında ana özneler arasında sayılması gereken,
fakat üzerinde pek durulmayan İngiltere de bu belirgin tabloda yerini almalıdır; İngiliz
kimliğinin adadaki göndergesi olan Ağrotur ve Dikelya Egemen Askeri Üs Bölgeleri (So-
vereign Base Areas- SBAs) görünür kılınmalıdır. Bunu yapabilme yolundaki ilk adım ise,
bu üsleri buraya getiren *fikir yapısının* ortaya konmasıdır.

1878 ÖNCESİ İNGİLTERE'NİN GÜDÜLERİ

İngiltere'nin Kıbrıs'la ilgisinin başladığı 1878 yılı öncesi durumunu belirlemek için tari-
hin hangi döneminden başlanması gerektiği konusundaki yaklaşım, özde Kıbrıs'ın
bugününü de kapsayacak olan gelişmelerin başlangıcına dayandırılmalıdır ki, bu da de-
nizlere egemen olma ve buna zemin hazırlayan gelişmelerin yaşandığı dönem olmalı-
dır. O halde 16.yy'ye dönerek, hem 19. yy'de denizlere egemen olarak *başat güç* konu-
muna yerleşen İngiltere'nin gelişiminde etken olan hem de 1878'de İngiltere'yi Kıbrıs'a
getiren unsurların temelini inmek gerekir: Merkantilist öğretisi.

Avrupa'da tüm Ortaçağ boyunca hakim olan feodal toplum yapısından tam anlamıy-
la kapitalist toplum yapısına doğru yaşanan dönüşümün geçiş dönemi olan Merkanti-
lizm, yani ticari kapitalizm, 16 ve 18. yy'ler arasında Batı Avrupa'da hakim ticari öğretisi-
dir. Siyasi yapıda yaşanmaya başlayan dönüşüm, keşifler ve bilimsel buluşların yanısı-

⁵ Sander'in açıklamasıyla 'başat güç' konumu, 15. yy'dan itibaren bir devletin yükselip, okyanuslara açıla-
rak denizlerde egemen güç olmasıyla başlayan ve ortalama yüz yıllık devreye yayılan bir konumdur. Bu
devlete karşı meydan okuyan bir başka gücün ortaya çıkması ve sistemin diğer üyelerini de kapsayabile-
cek tarzda bir savaşın yaşanması ardından, genelde üçüncü bir gücün egemenliği ele geçirmesiyle, yeni
bir başat güç dönemi yaşanmaya başlanmaktadır. Buradan hareketle Sander, 15. ve 16. yy'larda önce Por-
tekiz daha sonra İspanya, 17. yy'da Hollanda, 18. yy'da Fransa ve 19. yy'da İngiltere'nin başat güç konu-
muna sahip olduğunu belirtmektedir. Bkz; Oral Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e* baskı, (Ankara:
İmge Yayınları, 1997), s. 70–71.

ra Rönesans ve Reformla yaşanan ideolojik yapıda dönüşümün hazırlayıcı koşullar olduğu bu dönemde devletin temel amacı, ticaret yoluyla, diğer devletlerden üstün olmasını sağlayacak kadar çok servetin (altın ve gümüş) biriktirilmesi olmuştur. Dış ticarete uygulanan yöntem ise korumacılıktır: İthalatı düşürüp mamul madde ihracatını artırarak daha fazla servet biriktirmek. Bu amaçla devlet, kota ve tarife uygulamaktadır. Dış ticarete bu korumacılık hakimken devlet içinde ticaretin yaygınlaştırılması da (pazardan piyasaya geçiş) söz konusudur. "... yabancılara, bizim onlardan alıp tükettiğimizden değerce daha fazlasını satmak..."⁶ kuralını işleterek Merkantilist dönemde ticari politikaların devlet yoluyla düzenlenmesiyle servet biriktirmenin en iyi örneğini sergileyen İngiltere'dir. Böylelikle, ticaret yoluyla servet biriktirme dönüşümsel olarak iki farklı motivasyonu ortaya koymuştur: Denizcilikte daha fazla gelişme ve geliştikçe yayılarak daha fazla biriktirme.

İngiltere'nin Merkantilist geleneğinin konumuz açısından yorumu, bu öğretinin temellerinde yer alan ve sömürgeciliği uygulama alanında besleyen ayağıdır: Dış ticaretin, devletin politik ve askeri gücünü artırma aracı olarak kullanılması.⁷ Devletin sağladığı dış ticaret rezervleri ordu harcamalarını karşılamak, silah satın almak (artan ekonomik değerle sağlanan teknolojik gelişmeyle birlikte, silah üretimi ve üretilenin satılarak daha fazlasının kazanılması haline dönüşecektir) ve sömürgecilik faaliyetlerini finanse etmek üzere kullanılması söz konusu olmuştur. Bununla birlikte, gelişmelerin öncülüğü ve sonrasında yaşanan savaş teknolojileriyle ulus devlet formuna evriliş dönemiyle birlikte, Kuzeybatı Avrupa ve özelde İngiltere, deniz egemenliği sürecine ilerlemeye başlamıştır. 18. yy'de Avrupalı güçlerin kendi aralarındaki savaşların ardından ticari kanal olanakları gelişen İngiltere, daha belirgin oranda stratejik bir avantaj sağlamıştır; Kuzey Amerika'ya sahip olarak kolonilerinin genişlemesinin önü açılmış, Hindistan'da topraklarını genişletme politikasına başlamış ve böylelikle sonraki yüzyılda temel politikası, 'sömürge yollarının güvenliğinin sağlanması' olmuştur.⁸

Sömürgeciliğin dini sebeplere de dayandığı belirtilmekle birlikte, temel güdü ekonomiktir.⁹ Askeri ve stratejik faktörün sömürgeciliğe eklenmesinin ilk nedeni, ekonomik güdüyle sahip olunan uzak coğrafyalardaki toprakların ticari ulaşım hatlarının

⁶ Merkantilist öğretinin en etkili isimlerinden, 1571-1641 yılları arasında yaşamış olan Thomas Munn'ın *England's Treasure by Foreign Trade* (Reprinted, Oxford: Basil Blackwell, 1928) eserinden aktaran, Dominic Salvatore, *International Economics* 11th edn, (New Jersey: Prentice Hall, 1998), s. 27.

⁷ Richard G. Lipsey ve Paul N. Courant, *Economics* 11th edn, (New York: Harper Collins, 1996), s. 750.

⁸ Sander, *Siyasi Tarih*, s. 106-109.

⁹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1995* (İstanbul: Alkım Yayınevi, [t.y.]), s. 79. Dinin sömürgeci davranışta bir sebep olarak görülmesine ek ve daha önemli olarak belirtilmesi gereken husus, sömürü amaçlı yerleşim sağlanabilmesi için (seçilen yöntemin gerektirdiği bakış açısıyla), bu topraklarda yaşayan halkların kurulmak istenen düzene uygun şekilde yaşayışlarını düzenleyebilmek adına kullanılan bir araç olarak kullanılmasıdır. Uygulanan eğitim politikaları, diğer unsurlarla birlikte dinin kullanımını -açık/çatışmacı temellerin mobilizasyonu için kullanıldığı durumlar dışında- daha görünmez hale getirmektedir. Eğitim politikalarının uygulanması ile ilgili olarak bkz; Philip G. Altbach ve Gail P. Kelly, *Sömürgecilik ve Eğitim* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1991).

güvenliğinin sağlanması olmuştur. Ancak sonraki aşamalarda bu mantık, topraksal yayılma trendinin sonuna gelindikten sonra, hem katı sömürge döneminde yerleşilen yerlerdeki varlığın sürekli temsilinin sağlanmasına, hem de yeni ekonomik yayılma stratejileri için politik araçların yeterli olmadığı durumlarda girişilebilecek askeri hareketlerde kullanılacak noktaların teminine yönelik bir görünüm sergilemeye başlamıştır. İşte bu mantığın nesnelleşmiş haline verilen isim 'askeri üs'tür (Günlük dilde kısaca 'üs' şeklindeki kullanım, aslında bu oluşumların askeri olan özelliğinin geri plana itilmesine ve kamuoyunun gittikçe bu askeri özelliği görmezden gelmesine neden olmaktadır). Bu nokta yukarıda değindiğimiz Merkantilist öğretinin açıklayıcılığı ışığında değerlendirildiğinde, 'sömürgeciliğin tarihine egemen olduğu ve birçok yönüyle yaşandığı Kıbrıs coğrafyasında'¹⁰ Ağrotur ve Dikelya'nın neden görünür kılınması gerektiği daha da belirgin hale gelecektir.

1878'DE İNGİLTERE'Yİ ADAYA GETİREN FAKTÖRLER : KIBRIS'IN 'ÜS OLARAK SEÇİLMESİ

Bu bölümde Kıbrıs'ın Osmanlı İmparatorluğu tarafından İngiltere'ye devredildiği 1878 yılındaki ve öncesindeki İngiliz dış politikasının Kıbrıs'ı değerlendirışı ve adaya giriş ele alınacaktır. İngiliz varlığının adada yerini alışı ve bunun İngiltere açısından değerlendirilişi, bugünün Kıbrıs'ına temel olan noktaların belirlenmesinde genel olarak ihmal edilmiş, 1960 sonrasını konu alan çalışmalara oranla cılız kalmış ya da tarih anlatımı çerçevesinde değerlendirilerek bildiğimiz Kıbrıs'ın yapılan(dırıl)ma sürecindeki İngiltere'nin bu ilk adım etkileri yeterince ele alınamamıştır.

18. yy'nin ortalarında Fransa'yı yenerek Hindistan'a yerleşmesinin ardından İngiltere'nin ilk hareket noktası, Hint ve Umman denizlerindeki stratejik noktaları kontrolü altına almaya çalışmak olmuştur.¹¹ 19.yy'ın başat gücü olarak konumlandırılan İngiltere'nin denizlere hakimiyet stratejisi, ekonomik güdülerin ortaya çıkardığı sömürgeciliği uygulama olanağı yaratacak politik gelişmeleri takiben geldiği noktada, 1869'da açılan (ve 1875'te Hidiv'den 176.000 adet hisse senedini satın aldığı¹²) Süveyş Kanalı'nın ve Ortadoğu ve Hindistan'a geçiş sağlayan ticaret yollarının denetim ve güvenliğinin sağlanmasına yöneliktir. İşte yüzyılın son çeyreğinde İngiltere'nin Kıbrıs ile ilgili planları ve günümüze kadarki adadaki varlığının başlangıcı, bu tarihlerdeki stratejinin bir ürünüdür.

¹⁰ Sömürgecilik ve Kıbrıs bağlantısını çözümleyici bir yaklaşım için bkz; Mehmet Hasgüler, *Kıbrıs'ta Enosis ve Taksim Politikalarının Sorunu* baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), s. 29–54.

¹¹ Bu amaçla İngiliz kontrolü altına alınan yerler ve 1878'e kadar yaşanan durum hakkında bilgi için bkz; Süleyman Kocabaş, *Türkiye ve İngiltere: Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılan* (İstanbul: Vatan Yayınları, 1985), s. 84–90.

¹² Süveyş hisselerinin satın alınması, İngiltere'ye Mısır işgaline giden yolu da açmış, Doğu Sorunu artık İngilizler için daha önemli bir mesele haline gelmiştir. Bkz; Ahmet C. Gazioğlu, *Enosis Çemberinde Türkler: İngiliz Yönetiminde Kıbrıs II (1878–1914)* (İstanbul: Kibris Araştırma ve Yayın Merkezi, 2000), s. 1–2.

İngiliz dış politikasının temeline yerleşen bu sürece Kıbrıs'ın dahil edilme tarihi olan 1878 yılına gelindiğinde, karşımıza yukarıdaki genel politikasına eklenmek üzere, İngiltere'nin Osmanlı politikası çıkmaktadır. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı, İngiltere'nin Osmanlı politikasında bir değişim, bir kırılma noktası teşkil etmekle birlikte¹³, bizim için önemi, bu kırılma noktasının Kıbrıs'la uygulamaya geçmesidir. İngiltere, önceki dönemde Doğu Akdeniz'de Fransa'ya karşı 'güvence' saydığı ve Rusya'nın Akdeniz'e inme politikasını engelleyici güç olarak 'toprak bütünlüğünü koruma' politikası uyguladığı Osmanlı'ya yaklaşımını değiştirmiştir. Rus savaşını kaybetmesiyle birlikte Rusya faktörünü bulunduğu yerde tutamayacağını anlamış, dahası yıkılma sinyallerinin kesin olarak belirginleşmesiyle, parçalanması durumunda kendi hakimiyet alanı çevresindeki Osmanlı topraklarını ele geçirebilmek için paylaşım politikasına geçmiştir. İngiltere açısından değişimin gerektiğine neden olan temel olay 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı iken, Kıbrıs politikası bu iki politika arasındaki 'geçiş dönemi'ni temsil eden ve 1874-1880 döneminde iktidarda bulunan Disraeli Hükümeti'nin bir ürünüdür.¹⁴

1877-78 yenilgisinin ardından Mart 1878'de Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nın ardından, İngiltere, Osmanlı'nın Rusya'ya kaybettiği topraklar üzerinde Rusya'nın uygulayacağı politikalar neticesinde ortaya çıkabilecek durumu değerlendirmiştir. Bu durumun İngilizler'in Balkanlar, Asya ve Doğu Akdeniz'deki çıkarlarını tehdit edici niteliği, bu antlaşmanın değiştirilmesi gereğini doğurmuş ve İngiltere, "Avrupa'da bir bölgenin siyasi dengesinin tek taraflı olarak değiştirilemeyeceği"¹⁵ gerekçesiyle durumun ele alınması için Berlin Kongresi'nin toplanması kararının alınmasını sağlamıştır. Ancak bu Kongre'ye giden süreç, Osmanlı'nın yararına değil, İngiltere'nin yararına olmuştur. Çünkü zaten Kıbrıs'ın stratejik konumunu daha önceden tahlil etmiş ve stratejisine dahil etmiş olan İngiltere, bu süreçte Osmanlı ile Rusya'ya karşı bir savunma ittifakına değil, aslında Kıbrıs'a yerleşmesinin ve bir stratejik noktaya daha sahip olmasının belgesine imza atmıştır. İngiltere'nin Kıbrıs'ı hedeflerinden biri olarak belirlemiş olduğu, özellikle dönemin İngiliz politikacılarının anıları ve basında yer alan açıklamalardan ortaya çıkmaktadır. Bunlardan çarpıcı bir örnek, Benjamin Disraeli'nin 1838-40 yıllarında yaptığı Ortadoğu gezisinden edindiği iz-

¹³ Şüphesiz bu ortamın değerlendirilmesi için dünya politikasındaki diğer etkenlerin de düşünülmesi gerekir. Konu alanımız İngiltere'nin Kıbrıs politikası olduğundan, çerçeveden çıkmamak adına değerlendirme genel tutulmuştur. Daha geniş bilgi için bkz; Armaoğlu, 20. *Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 19-46; Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri: 16. Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim ve Askerî Çatışmalar* Karanakaç, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2001), s. 185-312; Ali İhsan Bağış, 'İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun Toprak Bütünlüğü Politikası ve Türk Diplomasisinin Çaresizliği', İsmail Soysal (der), *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999), s. 45-54.

¹⁴ Şükrü Sina Gürel, *Kıbrıs Tarihi: Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika* İstanbul: Kaynak Yayınları, 1984), s. 18-19. İngiltere'de Muhafazakar Palmerston hükümetinin Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruma politikasındaki ısrarı karşısında, 1854-56 Kırım Savaşı'ndan itibaren bunun için çaba harcanmasını yanlış bulan Gladstone önderliğinde Liberal bir muhalefet vardır. Bu liberal kanat, 1880'de iktidara gelmiştir ve paylaşma politikası böylece başlamıştır.

¹⁵ Nasim Zia, *Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçışı ve Adada Kurulan İngiliz İktidarı* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, 1975), s. 29.

lenimleri anlatırken, "İngilizler bundan böyle Türklerin işini karşılıksız olarak görmeyecekler ve bir tazminat olarak Kıbrıs'ı isteyeceklerdir."¹⁶ şeklindeki ifadesidir. Disraeli, yani Lord Beaconsfield, 1874-80 yıllarının İngiliz Başbakanı'dır. Şunu da belirtmek gereklidir ki, birazdan ele alacağımız Kıbrıs Anlaşması'na giden süreçte Osmanlı'ya sunulan tekliflerin hazırlanması ve nihayetinde anlaşmanın ardından İngiltere'nin Kıbrıs'a giriş koşullarının belirlendiği eklerin hazırlandığı ayların Dışişleri Bakanı olan Salisbury, 1874-1878 yıllarının *Hindistan Bakanı*'dir. Bu durumda, Salisbury İngiltere'nin 'Kıbrıs politikasının kurucusu ve yürütücüsü olarak'¹⁷ hem sömürge yönetimi konusundaki deneyimini hem de Doğu Akdeniz bölgesinin stratejik kimliği hakkındaki bilgisini bu politikada şüphesiz ki kullanmıştır. Sonuçta Kıbrıs, stratejik önemi ve İngiltere'ye sağlayacağı avantajları bakımından hep bir seçenek olarak düşünülmüş, Kıbrıs'ın 'üs olarak' seçilmesi ve adada varlık kurabilmek için gerekli bir anlaşma yapılması kararı uygulamaya konulmuştur.¹⁸

İngiltere açısından durumun genel hatlarıyla böyle olduğu bir ortamda, Kıbrıs ısrarının kesinliği belirginleşmişken, Ayastefanos'un kaybettirdikleri ve (Osmanlı'nın odak noktası) bu durumun Berlin'de değişmesi gerektiği ve İngiltere'nin bunu sağlayabilecek tek güç olduğu ortadadır. Aynı zamanda Rusya'nın Akdeniz'e çıkabileceği yollara bu kadar yaklaşmış olmasının bir yanda Osmanlı'yı tek başına olursa yıkılma korkusuna iterken diğer yandan da İngiltere'ye Kıbrıs'ı sorun olmadan sonucu neredeyse garanti bir pazarlığa konu etme fırsatı doğurmuşken zaman kaybetmeye gerek kalmamıştır. Bu ortamda, Osmanlı İmparatorluğu'na Rusya'ya karşı bir savunma ittifakı anlaşması teklifi yapılmış¹⁹, ortaya çıkan belge 4 Haziran 1878 tarihli 'Kıbrıs Anlaşması' (Asıl adı 'Türk-İngiliz Savunma Konvansiyonu' olmakla birlikte, sıklıkla 'Kıbrıs Anlaşması/Konvansiyonu' olarak adlandırılmaktadır) olmuştur.

1878'DE İNGİLTERE'NİN ADAYA YERLEŞMESİ: TÜRK İNGİLİZ SAVUNMA KONVANSİYONU

4 Haziran 1878 tarihli bu Konvansiyon metni, oldukça kısa ve şartları belirgin olmakla birlikte, başlattığı süreç ve yarattığı sonuçlar yaklaşık yarım asırdır çözülmeye çalışılan bir soruna, 'Kıbrıs Sorunu'na neden olmuştur. Önce bu metni okumak, İngiltere'nin Kıbrıs politikasının şimdiye değin ele aldığımız kadarıyla geldiği noktayı, deyim yerindeyse 'şimdi oldu!' dedirterek belirginleştirecektir:

¹⁶ W.F. Monypeny and G.E. Buckle, *Life of Benjamin Disraeli, Earl of Beaconsfield* (New York, 1929), s. 1121-1122'den aktaran, Gazioğlu, *Enosis Çemberinde Türkler*...11.

¹⁷ Gürel, *Kıbrıs Tarihi*...s. 19.

¹⁸ İstihbaratçı bir albayın Kıbrıs'ın üs olarak kesin seçilmesinde verdiği raporlarla etkili olduğu belirtilmektedir, bkz; Dwight E. Lee, *Great Britain and the Cyprus Convention Policy of 1878* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1934), s. 35-41'den aktaran, Gürel, *Kıbrıs Tarihi*...s. 21 (dn. 11). Bu nokta, 'üs'lerin askeri olan ihmal yönünü bir kez daha hatırlatması bakımından önemlidir.

¹⁹ Planın genel hatlarının Nisan ayından beri İngiliz tarafında düşünüldüğü, iki aydan kısa süre içinde teklife son şeklinin verildiği ve Osmanlı tarafından kabul edildiği bilinmektedir. İngiltere'de bu teklifin hazırlanış sürecindeki Kıbrıs vurguları ve Osmanlı'ya iletilip görüşülmesi hakkında bilgi için bkz; Zia, *Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçiş*...30-38.

“Madde 1

Eğer Rusya, Kars, Ardahan, Batum veya bunlardan sadece birini elinde tutar ve eğer ileride herhangi bir zaman Majeste Sultan'ın barış anlaşması ile kesin olarak saptanan Asya'daki topraklarından bir kısmını daha zaptetmeye kalkışırsa, İngiltere, bu yerlerin silah kullanarak savunulması için Majeste Sultan'ın yardımına koşacaktır. Buna karşılık olarak Majeste Sultan, iki devlet arasında daha sonra kabul edilecek, gerek hükümetle ilgili ve gerekse bahis konusu doğu illerindeki Hristiyan ve diğer vatandaşların korunması için gerekli reformların yapılacağını İngiltere'ye vaad eder. İngiltere'nin bu mukavele velenin vecibelerini yerine getirebilmesi için gereken önlemleri alabilmesi amacıyla Majeste Sultan, Kıbrıs adasını İngiltere'ye devreder ve İngiltere tarafından yönetilmesine izin verir.

Madde 2

Bu mukavele tasvip ve tasdik olunduktan sonra bir ay veya mümkünse daha kısa bir zaman içinde taraflar arasında teati edilecektir.

İki tarafın tam yetkili temsilcileri birer tanık olarak anlaşmayı imza ve temhir etmişlerdir. 1878 yılı 4 Haziran günü İstanbul'da ifa edilmiştir.”²⁰

İşte bu birkaç satır, Kıbrıs'ın askeri üs olarak yapılan(dırıl)ması sürecinin pratikteki başlangıcı olmuş, fikinsel temeli ise daha önce değindiğimiz üzere çok önceleri atılmıştır. Söz konusu aylarda İngiltere'nin dikkatini ada üzerinde yoğunlaştırmasını gerektiren diğer nedenlerin de varlığı eklendiğinde²¹, 'neden Kıbrıs?' sorusuna artık tam bir cevap verebilmek mümkün hale gelmiştir. Bu tarihten itibaren Kıbrıs, 'amacına uygun olarak' yönetilecek, Birinci Dünya Savaşı başladığında Osmanlı'nın karşı cephede savaş girmesiyle 5 Kasım 1914'te yayınlanan Krallık Konseyi Emri ile ilhak edilecektir. Statüsü resmi olarak açıklanmamakla birlikte sömürge geleneğine uygun olarak yönetilmeye devam edip, 1925 yılında bir 'Taç Kolonisi'²² olduğu ilan edilecektir.²³

²⁰ İngilizce metinden yapılan çeviri, Gazioğlu, *Enosis Çemberinde Türkler*, 17. Anlaşmanın orijinal adı 'Convention of Defensive Alliance Between Great Britain and Turkey'. Kıbrıs Konvansiyonu ise, ileride değişilecek olan 1 Temmuz 1978 tarihli Ek Anlaşma'dır: 'Cyprus Convention, Annex to Convention of Defensive Alliance Between Great Britain and Turkey'. Her iki metin için bkz. Michael Hurst, *Key Treaties for the Great Powers, 1814-1914, Vol 2: 1871-1914* (Newton Abbot: David&Charles, 1972), s. 546-549.

²¹ Fransa'nın tepkisini çekerek 'Avrupa Uyumu'nu zora sokması ihtimaliyle Mısır'dan üs istenememesi ve İngiliz sermayesinin 'Fırat Demiryolu' projesi nedeniyle Arap Yarımadası'na yakın bir yerde üslenmek gereği. Gürel, *Kıbrıs Tarihi*, s. 20.

²² Doğrudan Londra Hükümetine bağlı olan sömürgelerdir. 1941 itibarıyla, Britanya İmparatorluğu'nun teşekkül tarzı için bkz; Mümtaz Faik Ferik, *1939 Harbi: Türkiye-İngiltere İttifakı ve Büyük Britanya İmparatorluğu* (Ankara: Zerbamat Basımevi, 1941), s. 42-43.

²³ İngiltere tarafından Kıbrıs'ın 10 Mart 1925'te 'Taç Sömürgesi' ilan edilmesi, *resm*ilan olması bakımından genel kullanımı temsil etmektedir. Farklı bir yaklaşım sergileyen Zia'ya göre ise, aslında 6 Aralık 1880 tarihinde Kıbrıs işlerinin Dışişleri Bakanlığı'ndan alınarak Sömürgeler Bakanlığı'na devredilmesiyle Kıbrıs bir taç kolonisi haline getirilmiş ve İngiltere kendini adanın sahibi addetmiştir. Bkz; Zia, *Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçişi*, s. 107.

Bu Anlaşmayla birlikte, İngiltere'nin Kıbrıs adasının işgali ve yönetimi ile ilgili yerine getirmeyi kabul ettiği koşulları içeren 1 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan Ek Anlaşma'ya göre, Ada'daki yargı durumu Mahkeme-i Şeriye'lerin devamına ve bunların sadece müslümanların dini işlerinde yetkili olmalarına göre düzenlenmiş; bütün dini kurumlara ait malvarlığının haklarının idaresine bir İngiliz üye ile birlikte Evkaf İdaresi'ne Ada'da yaşayan bir müslümanı tayin yetkisi tanınmış; İngiltere'nin Osmanlı Devleti ve tahtına ait olanlar dışında, Anlaşmanın imzalandığı tarihte son beş yılın ortalaması esasıyla belirlenecek Ada gelirlerini aşan gelir fazlasını Osmanlı Devleti'ne ödemesi şartı getirilmiş (3. madde); Rusya'nın Kars ve Ermenistan'da işgal ettiği diğer toprakları Osmanlı'ya geri vermesi halinde 4 Haziran Anlaşması'nın sona ereceği ve İngiltere'nin Ada'yı Osmanlı'ya geri teslim edeceği kararlaştırılmıştır (6. madde).²⁴

İngiltere'nin yalnız idari hakkı elde etmiş olup egemenliğin hala Osmanlı'da olduğunun, sonraki dönemlerde kabul etmiş olduğu yönetim koşullarına aykırı davranmasının Osmanlı-İngiliz ilişkileri üzerindeki etkisi veya uluslararası hukuk açısından ayrıca değerlendirilmesine gerek yoktur. Çünkü önemli olan, başından beri tekrar ettiğimiz hedefe ulaşılmış olmasıdır. Kıbrıs'ı üs olarak isteyen İngiltere'nin artık bu üsse girmiş ve idaresini elde etmiş olmasıdır. Buraya kadarki bakışla, aslında Ağrotur ve Dikelya'yı da görünür kılmış bulunmaktayız; 1878'de adaya giren hakimiyet stratejisinin temelindeki 'fikir yapısı' neyse, 1960 Anlaşmaları'nın müzakere sürecinde 'teknik açıdan kapsamlı araştırmaları' neticesinde ve önerilerini kabul ettirebildiği ölçüde sahip olduğu²⁵, adanın % 3'lük toprağını kapsayan bu iki Egemen Askeri Üs Bölgesi'ni şu saniyede dahi var kılan 'fikir yapısı' odur: Kıbrıs, ekonomik artıya (hammadde, petrol ve pazar) giden yolun korunabilmesi ve bu coğrafyalara geçişin sağlanabilmesi amacıyla, Orta Doğu ve Doğu Akdeniz hakimiyeti için vazgeçilmez bir askeri üstür.

NEGATİF STRATEJİK DEĞER

1878'de kararlılık ve büyük bir istekle adaya yerleşen İngiltere'de, hemen bu tarihin ardından değişen bir Kıbrıs yaklaşımı sergilenmeye başlanmıştır. Ancak adanın önemsizliğine yönelik bu yaklaşım, dönemin Liberal hükümetinde hakim olan bir yaklaşımdır; Kraliyet ve taca bağlı kamunun farklı düşünüyor olduğu belirgindir.²⁶ Bununla birlikte, Liberallerin kendinden önceki Muhafazakar hükümetin politikasının bir yükü olduğu ve aslında ne askeri ne de politik anlamda bir değer taşımadığını düşündükleri Kıbrıs, bu yüzdendir ki İngiltere tarafından ihmal edilmeye başlanmıştır.²⁷

²⁴ Sevin Toluner, *Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk* (İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1977), s. 12.

²⁵ Nancy Crawshaw, *The Cyprus Revolt: An Account of the Struggle for Union With Greece* (London: George Allen & UNWIN, 1978), s. 356-361.

²⁶ John Reddaway, *Burdened with Cyprus: The British Connection* (London, Nicosia, İstanbul: K. Rustem & Bro. and Weidenfeld & Nicolson, 1986), s. 9.

²⁷ Muhafazakâr Hükümetten Liberal Hükümete geçiş sürecindeki İngiliz dış politikasında, Kıbrıs Anlaşması ve hemen sonrası yıllardaki politik tavırlar için bkz. C. J. Lowe, *The Reluctant Imperialists: British Foreign Policy 1878-1902, Vol I* (London: Routledge & Kegan Paul, 1967), s. 31-38.

Özellikle 1881'den itibaren Kıbrıs'ın Yunanistan'a devredilmesi ihtimaline sempatiyle yaklaşmıştır. Ancak I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadarki dönemde, iki istisna dışında bu yönde çok ciddi inisiyatiflerde bulunulmamıştır ki, bu iki istisna da yine başka stratejik hesaplar doğrultusunda öne çıkmıştır. Bunlardan birincisi, 1912-1913 kışında, bazı üslerin elde edilmesine karşılık olarak adanın Yunanistan'a verilebilmesi düşüncesiyle Lloyd George ve Churchill ile Venizelos arasında yapılan bir dizi resmi olmayan görüşmedir. Öneri daha sonra çekilmiş ve Kabinede gündeme dahi getirilmemiştir. İkincisi ise I. Dünya Savaşı'nın kritik bir anında gerçekleşmiştir. 1915 yılında Bulgaristan'ın Sırbistan'a saldırması ardından, İngiliz Dışişleri Bakanı tarafından Yunanistan'a, Bulgaristan'a savaş ilan etmesi karşılığında Kıbrıs'ın verilmesi önerilmiş, öneri Yunanistan tarafından reddedilmiştir.²⁸ Ancak yine de bu sempati nedeniyle hem Kıbrıs'taki Enosis taraftarlarına en azından bu isteği sürekli dile getirebilmeleri bağlamında cesaret verilmiş hem de Yunanistan'a her an verilebilirlik ihtimaliyle, Kıbrıs'ta ekonomik yatırım gereği duyulmamış ve ihmal nedeni oluşturan bir unsur haline gelmiştir. Bu düşüncelerin bizim için önemli olan boyutu ise şu sorudur: Madem Kıbrıs İngiltere için hayati bir stratejik üstür, neden Yunanistan'a bırakılması bile düşünülmüştür? Bu sorunun cevabı, 1882 yılına bakılarak verilebilir ki, bu da İngiltere'nin asıl hedefi olan Mısır'ın alınması ve böylece Süveyş'in bölgenin garantilenmiş oluşudur. Artık Kıbrıs gibi 'diğer sömürgelerine benzemeyen' bir toprağın gözden çıkarılabilmesi ihtimali de bir seçenek haline gelebilmiştir. Zaten sonraki yıllarda, adanın diğer sömürgelerine benzemeyişi nedeniyle yaşayacağı sömürge yönetimi zorlukları da bunu ortaya koyacaktır.

Ancak durum ne olursa olsun, ada İngiltere tarafından elde tutulmaya devam edilmiş ve stratejik önemi dönem dönem tartışma konusu olsa da hiçbir zaman sona ermemiştir. Bu yıllardaki İngiliz tutumu, Ada'nın kendisinden çok, Osmanlı'ya ve bölgeye yönelik genel politikalarının bir yansıması ve malzemesi olmuştur: "İngilizler adayı, Yunanistan'a bırakmayı düşünene kadar önemsiz, başka amaçlar için kullanılabilir bir koz olarak görmektedirler."²⁹ Artık Mısır'a nazaran ardıl görülen Kıbrıs, başka stratejik pazarlıkların malzemesi olabilmesi bakımından değere sahip olmuştur. Gerçi bu politik tercihin İngiltere'nin genel politikasında ne kadar etkili olduğunu görmek için, Ada'daki yönetiminden ancak 80 yıl kadar sonra vazgeçebildiğini de hatırlatmak gereklidir.

Böylesi bir değer yükünün hakim olduğu yılların I. Dünya Savaşı'nın sonuna uzanan dönemine kadar Kıbrıs, İngiltere'nin stratejik düşün dünyasında, özellikle 1950'li yıllara kadarki hatalarının temelini oluşturacak şekilde yer almıştır. İngiltere için hatadır, çünkü bir İmparatorluk düzeninin uzak coğrafyalarda sahip olduğu toprakların değerini ancak 'negatif bir stratejik değer'e hapsetmiş olması, gelecekte müdahil başka bir büyük gücün devreye girmesiyle birkaç yıl içinde bu topraklarından çıkmasının zeminini

²⁸ C.M. Woodhouse, 'Cyprus: The British Point of View', John T.A. Koumoulides (der.), *Cyprus in Transition: 1960-1985*, (London: Trigraph, 1986), s. 83-84.

²⁹ Gürel, *Kıbrıs Tarihi*, s. 32-33.

oluşturan politikalara yol açmıştır. Yani İngiltere, adanın bu potansiyel değerini hep bilmekle birlikte, bu potansiyeli değerlendirmek konusunda yavaş davranmış, sonuçta kendi toprağı saymış olduğu bu adayı yine kendi iç politik hesaplarına kurban etmiştir. Negatif stratejik değer, özellikle Woodhouse tarafından belirtildiği üzere, İngiltere'nin genelde açıkladığı amacı ile stratejisinin gerçek karakteri arasındaki tutarsızlık, zıtlık nedeniyle ortaya çıkan bir kanıdır.³⁰ Örneğin, ta işin başında 1878'de yapılan anlaşmada açıklanan amaç Osmanlı'ya Rusya karşısında destek vermektir, ancak bu hiçbir şekilde fiile dökülmemiş ve Kıbrıs'ın aslında bu amaçla istenmediği de ortaya çıkmıştır. Dahası ada, yarım yüzyıldan uzun süre ciddi stratejik bir kullanıma tabi tutulmamış, adanın sahip olmadığı stratejik açıdan gerekli liman yapısının geliştirilmesi mali yük doğuracağı nedeniyle gerçekleştirilmemiştir. Ancak İngiltere adadan hiçbir şekilde ayrılmamıştır da. Sonuçta şu şekilde düşünmek, artık zorunlu olmuştur: İngiltere, sadece kendini tehdit edebilecek bir başka gücün adaya yerleşmesinin önüne geçmek amacıyla kendisi yerleşmiş ve kalmaya devam etmiştir. Bu da stratejik ilginin negatif şekilde görülmesine neden olmuştur.

I. Dünya Savaşı sonrası dönemde de bu durum devam etmiştir. Genel kanı, Ada'nın İngiltere'de kaldığı müddetçe, İngiltere'nin bölge çıkarlarını tehdit edebilecek kapasitede bir başka gücün eline geçmesinin engellenmiş olacağı yönünde seyretmiştir. Bununla birlikte, aslında Kıbrıs'ın taşıdığı potansiyel özellikle İngiliz Genelkurmayı tarafından daha I. Dünya Savaşı sona ermeden önce değerlendirilmiş, hazırlanan raporlarda Ada'nın stratejik önemi tüm boyutlarıyla dile getirilmiştir.³¹ Özetle, Ada'nın yakın gelecekte ortaya çıkabilecek konjonktür düşünüldüğünde çıkar çatışmalarının odak noktalarına hakim bir noktada olduğu ve bu açıdan İngiltere için değerli olduğu, sonraki dönemlerde Doğu Akdeniz ve Orta Doğu bölgelerinde sahneye çıkacak güçler karşısında İngiltere'nin çıkarları açısından sahip olunmaya devam edilmesi gereken bir toprak olduğu, İngiltere için hayati bir öneme sahip olmadığı şeklinde bir düşünce olsa dahi, bölgedeki güç dengeleri düşünüldüğünde rakiplerin eline geçmemesi gerektiği ve böylelikle de 'etkin olmasa bile pasif stratejik değeri' olduğu belirtilmektedir.³² Son nokta, şu açıdan da dikkat edilmesi gereken bir hususa daha dikkatleri çekmektedir: 1960 öncesi tarihi ele alınırken genelde değindiğimiz, Ada'nın Yunanistan gibi nispeten zayıf bir güce bırakılması gibi ihtimallerin dönem dönem tartışılmasına rağmen bu ihtimalin düşüklüğü ortadadır.

³⁰ Woodhouse, 'Cyprus:...', s. 82.

³¹ Paris Barış Konferansı öncesinde Kıbrıs'la ilgili tutumun belirlenmesi amacıyla görevlendirilen Lord Curzon tarafından hazırlanarak Kabineye sunulan 3 Ocak 1919 tarihli Memorandum ve ekteki İngiliz Genelkurmay Başkanlığı ve İngiliz Donanması tarafından Aralık 1917'de birlikte hazırlanan rapor (CO 67/316/13, ekte, 'Joint Note by the Naval and General Staffs on the Value of Cyprus', December 1917), ayrıca 1919 tarihinde yine Donanma'nın görüşlerini içeren Memorandum (CO 67/316/13, 'Memorandum by Mr. Walter Long, Colonial Office', 9. I. 1919'a ek, 'Admiralty Memo.') ve İngiliz Hava Kuvvetleri tarafından hazırlanan bir rapor (CO 67/316/13, 'Memorandum by Mr. Walter Long'a ek, 'The Future of Cyprus, Memo. by the Chief of the Air Staff on the Strategic Value of Cyprus as an Aircraft Base.') Gürel tarafından ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bkz, Gürel, *Kıbrıs Tarihi*, s. 82-89.

³² Gürel, *Kıbrıs Tarihi*, s. 85-86.

Bu genel değerlendirmelerin sonuçlandığı ve dayandığı askeri raporlar ise, çok daha aydınlatıcıdır. Dönemin Genelkurmay, Donanma ve Hava Kuvvetleri'nin değerlendirmeleri, neden İngiltere Kıbrıs'ta üslerinden vazgeçmek bir yana, bunun tartışmaya bile açılmasına izin vermeyecektir görüşünün izahıdır.

Bu dönemde, Ada'ya dair İngiliz stratejik yaklaşımının gerekçeleri, aslında bugüne ışık tutacak kadar öngörü başarısına sahiptir. Aradan geçen yaklaşık doksan yıllık süre düşünüldüğünde, istihbaratın düşünsel anavatanı İngiltere'nin bu konudaki başarısı gözden kaçırılmamalıdır; uygulamada hükümetlerin ihmal kaynaklı eksiklikleri ve hatalarının, 'jeostratejik değer Kıbrıs' düşünüldüğünde İngiltere için kaybedilmiş bir şans, 'halkların vatanı Kıbrıs' düşünüldüğünde ise Kıbrıslılar için kazanılan bir şans olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır.³³

YAPILANDIRMACI PERSPEKTİFTEN KIBRIS

Jeopolitik teorilerin salt askeri düzlemlere mahkummuş gibi algılanması, (dünyanın büyük bölümünde olduğu gibi) Türkiye'de belirgin şekilde devam etmektedir. Bunun en büyük nedeni de, hala bu teorilerin açıklayıcı gücünün akademik bakışın dışına (askeri uzmanlığa) itiliyor olmasıdır. Bu yüzden aslında jeopolitik hareket noktalarından başlanarak incelenmesi gereken çoğu sosyal, ekonomik, politik gelişme açıklanabilme temelinden yoksun bırakılarak, yorumlanabilme ve anlaşılır hale gelebilme noktalarında zayıflığa hapsedilmektedir. Kıbrıs, böyle bir örnektir. Deniz (ve tarihin ilerleyen dönemlerinde Hava) Hakimiyet Teorisi'nin³⁴, ilk dönem coğrafi verileri değerlendirme şekli bir yana, salt mantığının (kısaca, gücü oranında dünya denizlerine yayılarak stratejik noktalarda mümkün olduğunca kalıcı veya gerektiği süre kadar üslenme ve çıkarın gerektirdiği zaman ve şekilde bunları kullanma) bile hep zihinlerin bir köşesinde olmadığı analizler, örneğin, İngiltere'nin adaya girişini ya basit şekilde sadece Osmanlı'ya yönelik parçalama politikasının ilk uygulaması sayacaktır ya da daha sofistike yaklaşımla sömürgecilik bağını kursa bile bu sefer de sömürge topraktaki askeri üslenmeyi sadece 'kapı dışarı edilmesi gereken' negatif olarak konumlandıracaktır.

Sosyal yapılan(dır)macı perspektif, işte bu noktada önemlidir. Gerekli olduğu zaman kullanılacak jeopolitiğin açıklayıcı gücüne kapalı olmayan bu perspektif ve baktı-

³³ Kıbrıs'ta İngiltere'nin ihmal noktaları, bir açıdan Ada'da görülen ekonomik geri kalmışlığın temellerini oluşturmakla birlikte, bir başka açıdan aslında Ada'da sonraları amacından saptırılmış 'iyi niyetli' bir bağımsızlık hareketinin de tetikleyicisi olmuştur. Bu bakımdan, askeri cenahın tavsiyelerine uymayarak Kıbrıs'ın askeri açıdan geliştirilmesi tasarılarını hep tasarıda bırakan ve ancak II. Dünya Savaşı sonrasında Ada'nın gerçek değerini biçebilen (fakat geç kalmış olan ve pastanın dilimlerini paylaşmak zorunda kalan) İngiliz hükümetlerinin yanlış politikaları, Kıbrıslılar için bir şanstır.

³⁴ Yılmaz Tezkan ve M. Murat Taşar, *Dünden Bugüne Jeopolitik* (İstanbul: Ülke Yayınları, 2002), ss. 27-41.

ğı yönde gördüğü dünyanın kavramsal çerçevesini çizen teori³⁵, Kıbrıs konusundaki çözümlenmelerde temel alınmalıdır. Çünkü Kıbrıs meselesi, artık çözümlenmesi gereken sosyal bir yapı durumuna gelmiş, hem sürece dahil aktörler arasındaki etkileşimlerin bir ürünü olarak karşımıza çıkarken (İngiltere'nin bir askeri üs olarak yapılandırma politikası, İngiltere'nin başlattığı ancak tek taraf olduğu bir süreç değil, bugün Kıbrıs denildiğinde akla gelen her aktörün etkileşimiyle yaşanmış/yaşanan bir süreçtir) hem de artık bu yapı aktörleri de etkileyerek onların hala devam eden yapılanma sürecine katkıda bulunmaktadır (örneğin, Kıbrıs meselesi zaman geçtikçe adadaki toplumlara 'uzlaşmaz' etiketini kazandırmış, diğer aktörlerce böyle algılanmasını sağlamıştır).

Her şeyden önce yapılması gereken ise Kıbrıs yapısını oluşturan 'paylaşılan bilgi' sisteminin, 'materyal kaynaklar'ın etkilerinin ve nihayetinde sergilenen 'pratikler'in çözümlenmesidir. Kıbrıs (meselesi) dediğimiz zaman söylediğimiz nedir? İşte paylaşılan bilgi, bu soruya verilecek cevaptır. Yaşadığımız durum gösteriyor ki, Kıbrıs dediğimiz zaman, söylediğimiz şey, 'sorun'dur. Çünkü Kıbrıs, (askeri üs gerçeğinin, arkasına saklanabileceği) bir sorun olarak yapılandırılmıştır. Hepimizin paylaştığı bilgi şu anda budur. Peki Kıbrıs'a S-300 füzelerinin yerleştirilmesi düşüncesinin etkileri nelerdir? Materyal kaynakların etkileri, paylaştığımız bilginin ortaklarının, yani tüm tarafların birbirlerinin kimliklerini algılamalarına göre farklılık gösterecektir; Yunanistan için 1000 adet S-300 füzesi olumsuz bir tepki uyandırmayacakken, Türkiye için birkaç füze bile tehdit edici olarak algılanacaklardır. Peki Kıbrıs'a S-300 füzesi yerleştirildiğinde ne olacaktır? Yerleştirme pratiğinin gerçekleşmesi, ilk iki unsurun da toplam etkisiyle ya kötü niyet-siz (Yunanistan'a göre) ya da kötü niyetli (Türkiye'ye göre) bir pratik olarak değerlendirilecek ve böylece tekrarlanan pratik girişimleri veya pratikler, zamanla yapının özüne hakim olacak karakteri kazandıracaktır. Kıbrıs meselesinin her masaya yatırılması döneminde gerçekleştirilen en ufak bir olumsuz pratik veya söylemin çözümsüzlüğe ve böylelikle yapının daha da sağlamlaşmasına yaptığı katkının büyüklüğü daha iyi anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Odak noktası, sömürgeci gelenekte İngiltere'nin askeri üs olarak zihninde konumlandığı bir adaya hangi fikir yapısıyla girdiği olunca, sonucun yazılması daha da zorlaşmaktadır. Çünkü bu giriş, henüz sonuçları tamamlanmamış bir sürece öncülük etmiş, o

³⁵ Soğuk Savaş sonrasında Pozitivizmi eleştiren tüm yeni yaklaşımların, yani Post-pozitivistlerin, ilk dönemlerde eleştirel gruba dahil edilmesi söz konusu olmuş; ancak her bir yaklaşım, teorinin açıkları belirginleştikçe ayrı gruplar olarak ele alınmaya başlanmıştır. Sosyal Yapılan(dır)macı teori de bu yeni Post-pozitivist teoriler arasında sesini yükseltmiş olmakla birlikte, tüm teorilerden ayrıldığı yön, her iki taraftan da açıkları bünyesinde barındırması ve arada bir köprü oluşturma iddiasıdır. Özellikle Alexander Wendt'in analitik çerçevesini çizdiği teorinin genel söylemi için bkz; Alexander Wendt, 'Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics', *International Organization* vol. 46, No. 2, 1992, s. 391-425; Alexander Wendt, 'Constructing International Politics', *International Security* vol. 20, No. 1, 1995, s. 71- 81.

günden yarına uzanan bir dönemi başlatmıştır. Bu durumda bize düşen, bu tamamlanmamış sonuçları tahmin etmek değil, o günün bıraktıklarının bugüne olan etkisini ölçüp biçerek, yarına bırakılacak yaşanmışlıkların daha adil yargılanabileceği bir düzen için maksimum çabayı sarfetmektir. Dolayısıyla, Kıbrıs için yapılabilecek en iyi şey, öncelikli olarak Kıbrıs'ın 'bildiğimiz Kıbrıs haline getirilmeye başlandığı günler'i, o günleri şekillendirenlerin davranışlarını anlamaya çalışmaktır. "Kıbrıs'ta *yeni bir tarih* tarih anlayışına..."³⁶ ulaşabilmek, böylelikle yanlış/doğrunun ötesinde, uygulanan topyekün stratejilerden süreçte etkin kişiliklere kadar anlamları bularak bu tarihi değerlendirmek, ortak yanışı sergileyenlerin karşısına ortak bir doğru çıkarabilme gücünün temelidir.

İngiltere'nin adaya girdiği günden itibaren uygulamaya başladığı politikalarla, zaten farklı olan kimliklerin iyice birbirinden uzaklaşmasına neden olan ortamı yarattığı gerçektir. İdealde ada halkına kendini temsil etme ve çıkarlarını gözetme düzeni sağlanması gereken Yasama Konseyi'nde, basit bir matematiksel hesabın işletilmesiyle (6 İngiliz üye + 3 Müslüman üye = 9 Müslüman olmayan üye), etnik güvensizliği artırmış, Rum ve Türk toplumlarının kendi toplumlarını birbirlerine karşı savunma platformu haline getirmiştir.³⁷ Halkı fakirleştiren vergi sistemi, gelir fazlası birikimin ada için kullanılmaması ve eski eser sömürüne karşı birlikte hareket edebilme şeklinde istisna durumlar söz konusu olduğunda³⁸ ve kendisine karşı ortak hareket sergilendiği zaman ise İngiltere kendi istediğini yapmış, ortak ada iradesini sezinlediği zaman baskıcılığı su yüzüne çıkarmıştır. Yukarıda zaten bu politikaları uygulamayı da kendi sömürgeci kimliği haline getirmiş olan İngiltere'yi anlamaya çalışmıştık; askeri üssünün topraklarında yaşayanların kendisinin varlığını tehdit edecek ortak bir karşı koyuşunu baştan önlemek adına, ekonomik yöntemlerle fakirleştirerek bağımlı hale getirmek ve etnik ayrılıkları politik yöntemlerle hep diri tutmak. Ancak bu noktada, kimliklerin doğasındaki kaçınılmaz unsurlardan biri olan 'diğeri olmaya itme' yönlerini törpülemek için gerekli çabayı göstermeyen ve böylece "...dış güçlerin, toplumların özünde olan farklılıkları kışkırtma..."³⁹ politikalarına uygun zemini sunarak dış etkenleri daha fazla içeri çeken iki toplumun kendilerini de bu yönleriyle görünür kılmak gereklidir.

Ortak bir kimlik kazandırılması gereken insanların değil, ortak paydaların farkına varması gereken farklı kimliklere sahip insanların yaşadığı Kıbrıs'ın içinden çıkması gereken bu duruma dair yapılabilecek her öneri çok değerlidir.⁴⁰ Bununla birlikte, ortaya

³⁶ Hasgüler, *Kıbrıs'ta Enosis* vş. 19.

³⁷ Zenon Stavrinides, *The Cyprus Conflict: National Identity and Statehood*, (Lefkoşa: Cyprus Research & Publishing Centre, 1999), s. 18-19. Bu yaklaşım toplumlara kendi kimliklerinin sağladığı 'güvenlikte olma hissine', yani milliyetçiliğe daha fazla itmiştir.

³⁸ Gürel, *Kıbrıs Tarihi*, s. 53-60.

³⁹ Christopher Hitchens, *Hostage to History: Cyprus From The Ottomans To Kissinger* (New York: Verso, 1999), s. 51.

konacak bütün fikirlerin, çalışmanın başında belirtilen 'Kıbrıs'a ne kazandıracaktır?' boyutundan bakıldığında, bir sorunu çözebilmiş olmanın ötesinde bir başarıyı sergileyebilmesi gerekmektedir ki, bu da tartışmaya açılmamış olmaları nedeniyle, çözümün sürekli bazı noktalarının baştan çözümsüz kalmasına neden olan unsurların görünür kılmasıdır. Bu sadece hükümetlerin ve uluslararası örgütlerin bu tarihten sonra başarmak niyetinde olacağı ya da başarabileceği bir hareket değildir. Bu tutum her ülkenin konuyla ilgili sosyal bilimcilerin (uluslararası ilişkilerciler, siyaset bilimciler, hukukçular, iktisatçılar, kamu yöneticiler, tarihçiler, coğrafyacılar, sosyologlar, psikologlar, filologlar vb.) ortak bir platformda, çözümün yolunu açacak perspektifle ve bilimsel yaklaşım taahhüdüyle başlatacakları bir projenin ürünü olabilir.

EK 1:

BİRLEŞİK KRALLIK HÜKÜMETİ'NİN 17 ŞUBAT 1959 TARİHLİ BİLDİRİSİ 41

Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı Hükümeti, 11 Şubat 1959 tarihinde Zürih'te Yunanistan ve Türkiye Hükümet Başkanları arasında kaleme alınan ve uygun bulunan, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Temel Yapısı, Garanti Andlaşması ve İttifak Andlaşmasını içeren Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasına dair olan belgeleri inceledikten ve Yunanistan, Türkiye ve Birleşik Krallık Dışişleri Bakanları arasında 11-16 Şubat tarihinde Londra'da yapılan istişareleri dikkate alarak beyan eder:

A- Aşağıdaki B bölümünde belirtilmiş olan hususların kabul edilmesi şartıyla, Yunanistan ve Türkiye Hükümet Başkanları tarafından uygun bulunmuş olan belgeleri, Kıbrıs sorununun nihai çözümü için üzerinde anlaşmaya varılmış olan esaslar olarak kabul eder.

B- İngiltere'nin tam egemenliği altında bırakılacak olan

(a) Akrotiri- Episkopi- Paramali ve

(b) Dhekelia- Pergamos- Ayios Nikolaos- Xylophagou

hariç olmak üzere, aşağıdaki şartlara tabi olarak, Ada üzerindeki egemenliğinin Kıbrıs Cumhuriyeti'ne devredilmesine razıdır:

(1) Adı geçen bölgelerin askeri üsler olarak etkin bir biçimde kullanılmasını sağla-

40 Barış Planları olarak politikacıların politik bakışlarının tüm örüntülerini taşıyan, dolayısıyla kabul edilebilir yönlerinin bile iki taraftan biri için kabul edilemez yönler tarafından örtüldüğü metinlere alternatif olarak akademik bakışla hazırlanarak sunulan tek örnek, 'Etnik ve Demografik Denge Modeli' ve buna dayalı bir Anayasa çerçevesi önerisi için bkz; Mehmet Hasgüler, 'Kıbrıs'ta Karşılaştırmalı Eleştirel Yöntem Işığında Ulusçu Tatmin ve Siyasal Denge Modeli', Mehmet Hasgüler ve Ümit İnatçı (der), *Kıbrısın Turuncusu* (İstanbul: Anka Yayınları, 2003), s. 39-54.

41 1959 Tarihli Zürih-Londra Anlaşmaları olarak bilinen "Kıbrıs Sorununun Nihai Çözümü Üzerinde Anlaşmaya Varılmış Esasları Açıklayan Memorandum"a ekli 9 belgeden biri olan bu Bildiri, İngiltere'nin Kıbrıs'taki askeri üslerinin hukuki temelini oluşturmaktadır. Anlaşma metinleri için bkz. Toluner, *Kıbrıs Uyuşmazlığı*, s. 507-521.

mak için gerekli olan hakların ki, bu haklar, diğerleri yanında, ilişikteki ekte belirtilmiş olanlardır, Birleşik Krallık Hükümeti'ne tanınması ve İngiltere egemenliği altında bırakılacak olan bölgelerin bütünlüğüne ve yukarıda sözü edilen hakların Birleşik Krallık tarafından kullanılması ve yararlanılmasına dair Yunanistan, Türkiye ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin tatminkar garantiler vermeleri;

(2) Aşağıdaki konularda anlaşmayla hükümler kabul edilmesi:

- i. Kıbrıs'taki çeşitli toplumların temel insan haklarının korunması;
- ii. Kıbrıs'taki kamu hizmetleri yapan teşekkül üyelerinin çıkarlarının korunması;
- iii. Bu düzenleme ile etkilenen kişilerin tabiiyetinin kararlaştırılması;
- iv. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin taleplerinin tesviyesi de dahil olmak üzere halihazırda ki Kıbrıs Hükümeti tarafından yüklenilmiş bulunan bazı yükümleri deruhte etmesi.

SELWYN LLOYD

ALAN LENNOX-BOYD

E.A.T.

S.L.

F.R.Z.

A.M.

F.K.

EK

İngiltere egemenliği altında bırakılacak olan bölgelerle ilgili olarak aşağıda sıralanan haklar gerekli olacaktır;

(a) Askeri ve diğer tesislerin bulunduğu mevcut küçük bölgelerin, bir sınırlama ve müdahale olmaksızın kullanılmasına devam edilmesi ve bu yerlerin korunması ve Birleşik Krallık Hükümetince izin verilmeyen kimselerin ihraç edilmesi hakkı da dahil olmak üzere bu bölgelerde tam bir kontrol icra edilmesi;

(b) Yukarıda adı geçen Üs Bölgeleri ve diğer bölgeler arasında personel ve her çeşit malzemenin serbest dolaşımı için yollar, limanlar ve diğer kolaylıkların kullanılması;

(c) Famagusta'daki belirtilmiş olan liman kolaylıklarını kullanmaya devam etmek;

(d) Amme hizmetlerinden (su, telefon, telgraf, elektrik enerjisi v.s. gibi) yararlanmak;

(e) Belirtilecek olan bazı bölgeleri zaman zaman askeri eğitim amacıyla kullanmak;

(f) Lefkoşe Havaalanını, havaalanında bulunan veya bununla ilgili gerekli herhangi bir bina ve kolaylıkla birlikte, barışta ve savaşta, hava trafiğinin gerekli görülen kontrolü de dahil olmak üzere İngiltere makamlarının İngiliz hava gemilerinin faaliyeti için gerekli gördükleri ölçüde kullanmak;

(g) Kıbrıs Cumhuriyeti ülkesi üzerinden sınırlama olmaksızın uçmak;

(h) Kuzey Atlantik Andlaşması'na Taraf Olan Devletlerin Kuvvetlerinin Statüsüne dair olan Anlaşma'nın VII nci maddesinde öngörülen çevrede, Kıbrıs Cumhuriyeti ülkesinde işlenen bazı suçlardan ötürü İngiliz kuvvetleri üzerinde yetkilerini kullanmak;

(i) Üs Bölgelerinde ve diğer bölgelerde Kıbrıs'ın diğer kesimlerinden gelen işgücünü serbestçe istihdam etmek;

(j) Kıbrıs Cumhuriyeti Hükümeti ile istişareden sonra, Üs Bölgelerinin ve diğer tesislerin etkin bir biçimde kullanılması için İngiltere Hükümeti tarafından zaman zaman teknik bakımdan gerekli görülen diğer küçük bölgelerin kullanılmasını ve ek hakların tanınmasını sağlamak.